tük bevezetőül vallomásértékű megnyilvánulását. Mégis minden energiáját, egész életét a vágyott-szeretett emberiségre és népére pazarolta. Semmi sem ingathatta meg hitét, hogy a szeretet csodákat teremt, hogy a muzsika megigézi a vadállatokat. Oroszországért szerzetesi csuhát öltve vagy tüntető tömeg élén vörös zászlót emelve, lobogva várja a csodát, és megteremti költészetével, az anyag lebirkózásával, a harmónia kivívásával. „Lánggal ég és el nem ég", mint az égő csipkebokor. *(Európa, 1972.)*

IMRE LÁSZLÓ

Illés Endre: Árnyékrajzok

Hogy a kritika is szépírás, hogy annak egy neme, azt nekem mindig az írókritikus bizonyította. Illés Endre például azt is, hogy a műnemen belül kivehető műfajok vannak, s hogy az igazi kritikus műfajt is képes teremteni. Mint éppen ő is — árnyékrajzaival. Még a definíciót is adja hozzá: „Az árnyékrajz szűkszavúan olyasmit mond el, amit évtizedek formálnak egy emberből. Az alkatot, a jellemet. Igaz, csak a körvonalait — mégis az állandót." Amit idéztem, a borítóról való. De Az árnyék dicsérete — Illés Endre eredeti szövege — is ugyanezt mondja. Természetesen a modell árnyékáról van szó. Viszont a modellek valamiképp a magunk árnyékára utalnak. Az árnyékrajzok koordinátái amaz egyetlen árnyékrajz, Illés Endre árnyékképe, azaz a szóban forgó műfaj — gyanítom — erősen lírai, de természetesen úgy, ahogy Illés Endre kedvére való, igen áttételesen lírai. — Ezért idéztem a borítót. Ott ugyanis adott az a kétértelműség, amelyre szükségem volt. „... amit évtizedek formálnak egy emberből..." — kettősen értem, és — úgy vélem — teljesen értem. A szóban forgó hőst illetően is, és az árnyékrajz szerzőjére vonatkozóan is.

Különben pedig az árnyékrajznak, mint minden életrevaló újságnak, előzménye van. Irodalomtörténeti miniatűr, anekdota mindig volt. Illés Endre árnyékrajzai is ilyen miniatűrök, anekdoták volnának, ha nem játszanék közbe az ambivalencia, ha az ábrázolt alkati, jellemi állandón nem tűnnék át a személyesség, mint vonzalom, nosztalgia, igény, egyszóval, ha Illés Endre pusztán csak elmondaná s nem megelevenítené anyagát. De ő megeleveníti, s teszi ezt igen nagy ökonómiával, majdnem eszköztelenül. Emlékezik, határozottan emlékezik! Nem zörögnek és suhognak a cédulái, mert nincsenek cédulái. De van epikus emlékezete, vagy egyszerűen csak alkotói emlékezete, amely erős is és különös is. A líraiságot tetten értük, elnézést kérünk érte; az emlékező technika nyilvánvaló.

Irodalomtörténeti miniatűrök, anekdoták azért vannak, mert az írók körül mindig ott leskelnek az Eckermannok, ha nem is mindig Eckermannok, s olykor olyan kerek és egész, ami történik, hogy ezért kell megjegyezni, följegyezni. Aztán már lehet ismételni. Illés Endre azokat a kerek és egész összefüggéseket jegyzi föl, amiket az Eckermannok nem födtek fel, nem jegyeztek föl, ezért senki nem ismételt eddig, de Illés Endre tolla nyomán — lám — most ismételhető állapotba érlelődtek. Szándékosan mondok összefüggést. Mert az anekdota kiadja magát. Nem az összefüggés sejtelmével, hanem a történet megfoghatóságával. Emlegetett Eckermannunk lejegyzi a történetet, mert — lám — mily érdekes, s talán nem is sejti az összefüggést, ami a történet kerek, egész mivoltát szavatolja. Illés Endrénél fordítva van. Ő az összefüggésből csinál történetet. Tehát ő nem találja, hanem megcsinálja az anekdotát, miáltal az már nem is az, hanem — ahogy mondja — árnyékrajz.

Például. Illés Endre tudja Apor Péterről, amit tudni kell, s ami nyilvánvaló. De kihallja a stílusából a dohogást. Mellékesen evvel kimondatlan is a legmeggyőzőbb állítást tette. Apor Péternek stílusa van. S már Illés Endre dohog. — Az árnyékrajz záró passzusában. Mert azt is észre kéne venni! Az érverést, a magyar nyelv tiszta, erős szívhangjait! Már nagyobb ívű írás *A téli költő.* Megmondom, ha nem volnék becsületes, ezt az árnyékrajzot használnám egy megírandó Berzsenyi-

monográfia vázlatának. Mert ez egy miniatűr monográfia. Mivel minden egyes fejezetecskéje egy-egy fontos összefüggés napvilágra kerekítése. De mily pontosan illeszkednek egymáshoz! Mint törnek céljukra! Berzsenyiről írtak már erőset. Németh László, Barta János. Ennél nem erősebbet. Harmadik példa: *A Csigában*. Ez is egy összefüggés föltárása. A művészi életformán munkál Vörösmarty a Csigában. Képzeljük a reformkor koszorúsát. De most a hétköznapját. Estéit, a borosakat — a Csigában. S ahogy a század második felének modernsége át-átvillan a századeleji romantikába — ott, ott kezdődött, hogy a művész, az író — életformáját is különböztetni akarta. „Jó helyt volt ő a Csigá-ban" — mondja Gyulai Pál, de hogy miért, azt már Illés Endre tudja.

Nem minden író éli az irodalmi életet is. De főként nem mindegyiknek életeleme az irodalom, az irodalomtörténet. Illés Endre irodalmi ember. Neki az irodalom élete, az irodalomtörténet anyaga — mint a levegő. Folytonos közeg, meg se tudna lenni nélküle. S ha tehetné — miért ne tehetné? —, akkor sem hagyná el, mert az az ő életformája. Mint hal a vízben; de aztán igazán úgy! Mert ő nem azért van, ahol van, hogy a jelenlétét minden áron bizonyítsa; hol lehetne — másutt? Erre nem hajt a képzelete. Azon belül — igen. Nappal az irodalom ügye, baja; este, éjszaka — de föltétlenül éjszaka! — a könyvek. Apja emléke? Bartóklemez. Aztán fölárad a múlt, a gyerekkor. Különben restellené. Városnézőben Prágában? Addig forog a sors kereke, míg föl nem lapátolja az élet napi szürkeségéből a Czuczor—Fogarasit. Magyar irodalom tanároknak — félelmes nyelvészeti vizsgaemlék. Most megszeretheted őket, barátom! Mert Illés Endre a szívedre is, gyerekkorodra is gondol, miközben elmeséli, hogy feledték el a prágai magyarok a fürjet. A fürjecskét, igen. A pitypalattyot.

Így nő ki az irodalomból az élet. Az irodalmi ember ugyanis nem az, akire bárki gondol a fogalmat fölemlegetvén. Valljuk meg, a fogalommal tudatunkban kérdéses asszociációk merülnek föl. Irodalmi ember, aki teheti, aki ráér, mert van miből, akinek vagyont hagytak, legalább megélhetést. Az irodalmi ember nemigen tud eligazodni az élet dolgai közt; a széplélek akár, az is fölötlik, aki távol tartja magát az élet sűrűjétől, aki gőgös, a szellem arisztokratája. Nem mondom tovább, hanem mondok egy írást. *A nagykereskedőt*. Ferenczy Béniről szól. Beugratós, tréfás cím. Hogy járt ő — Illés Endre — Ferenczi Bénivel, mikor éppen baltára — inkább fokosra — lett volna szüksége. Küldött neki Ferenczi Béni annyit, de annyit, hogy tíz életre elegendő volna. Rajzolt — papírra fejszét, baltát, ácsolóbárdot, zsindelyezőt. Rajzolt addig, míg indulatából futotta. Az indulatából, mert az emlékezet kimeríthetetlen. A művészé. Az Illés Endréé is. Gyerek korában az anyaghoz kötött örömöket szerette. Ma is vonzódik az anyaghoz. Emlékei közül is azokat szereti, amik valamiképp megőrizték a testüket. Ilyen háromdimenziósak az irodalmi emlékei is. Ilyen az élete — az irodalomban. A kettő — élet és irodalom — teljesen áthatotta egymást az ő személyiségében. S ez akkor különösen látszik, mikor az irodalomról és történetéről beszél. Hogyhogy! Hát az irodalom nem élet? Élet a mű anyaga, élet a nyelv; élet, de mennyire élet Kemény Zsigmond, Tolnai Lajos. S mint üt át a legkegyetlenebb élet az irodalmi életformán, mikor Déry Tibor jön a kiadóba, s elrohan sértődötten, utána Illés Endre, de még nem lelt otthon. S az előszobában elcserélt kabát az utcán mutatja meg csillagát, s máris benn vagyunk az élet legsűrejében.

Mert a mi időnk aztán végképp eltörölte az irodalmi ember előjogait és életkényelmét. Illés Endrét inkább azért kell becsülnünk, hogy megőrizte az irodalmi ember belső tulajdonságait. Mert azokat megőrizte!

Könyvének három fejezete van. Elsőben az árnyékrajzok sorakoznak. A műfajilag szintiszták. A *Különvélemény* és a *Sárguló fényképek* is árnyékrajzok azonban. De ezekben az árnyék szó szerint is veendő. Különvéleménye — haragja — akkor támad e türelmesnek, ha valami illetlent, ízetlent, tapintatlant vagy éppen bántót tapasztal — az irodalomban. A Sárguló fényképek sejtelmes cím. Régiek a képek, igaz, de talán mégsem a régiségtől sárgulnak. Nem a masina, nem a film tehet róla, a tárgy romlandó.

Az árnyékrajz absztrakció is. De ha tovább absztrahálnánk, ha úgy olvasnánk egyvégtében ezt a könyvet, hogy közben mindig csak azt jegyeznénk meg, ami az egyes írások diktandója, akkor meghallanánk, amit Illés Endre nekünk, mai irodalommal foglalkozóknak, kritikusoknak, irodalmi embereknek szánt az Árnyékrajzokkal. De hát ezt már csak azért sem kell kibeszélni, mert azon mezítlen savát-borsát veszti az üzenet.

Illés Endre Árnyékrajzait olvasni kell. *(Magvető, 1972.)*

BATA IMRE

Csurka István: Kint az életben

Bizonyára nem a leglényegesebb vonását ragadjuk meg Csurka novelláinak, ha legújabb kötetének elolvasása után azt mondjuk: legnagyobb részük „egyemberes", van néhány dialógusra épülő „kétemberes", és a kötetet öt „gólyanovella" zárja. A két első (és talán furának tűnő) jelzővel a novellák szerkesztésmódját, a harmadikkal tematikájukat kívántuk jellemezni, s e minősítések mellé egyéb lényegeseket társítva próbálunk az író legújabb termésére véleményt mondani.

Zárt belső világok feltérképezését kísérli meg Csurka a novellák első, „egyemberes" csoportjában. Egyikük-másikuk zárt kompozíciójú tanulmány *(Fél perc, Minden szükséges, Protest song)*. A belső történések hipotetikus rendje („így is lehet — de másként is") kizárólag csak egyszeri voltában sugároz egységet. Az erő inkább a konklúzióban van: abban a jó érzésben, amely elfogja a *Fél perc* kalauzát, vagy a megérdemelt „bukásban", amely a *Protest song* főhősének kijut. A kiélezett helyzetek nyugtalan belső világot indukálnak, s modern montázstechnikával nyernek kifejezést. Van ezek közt a zárt szerkesztésű írások közt olyan, amely egy másfajta építkezés körvonalait mutatja: a hős belső világának, többnyire borongó, szorongásos állapotának bemutatására párbeszéd következik, a szerkezet „felnyílik" tehát *(Szabad szombat)*, de ez a nyitottabbá válás nem mindig párosul megnyugtató megoldással *(Hat vagon táp)*. Végül az e szerkezettípusú novellák némelyikében megcsillan valami bájos humor, kedves és gonoszkodó irónia *(LSD, Csontleves)*.

„Imádok dialógust írni" — mondotta egy interjúban Csurka István. Hogy ez az imádat nem szűnt meg, arról tanúskodik a novellák második csoportja. „Kétemberes" írásaiban ugyanis az alapszövet a dialógus *(A jegyüzér, Óvári és Sóvári, Happening, Nagy pelyhekben hull a hó)*, sőt az egyik, úgy tűnik, egyetlen nap dialógusainak jegyzőkönyve *(Egy jó nap)*. Csurka nemcsak imád, tud is dialógust írni, ám ha valahol, hát itt fenyeget igazán a mesterségbeli rutin, a rutinból írás veszélye. A pergő dialógusok közül ugyanis könnyűszerrel kiszorul az írói egyes szám harmadik személy, azaz az ábrázolt valóságnak az a síkja, amely a párbeszédek hátteréül szolgál. Csurka maga is érzi ennek a veszélyét, ezért ad a kötet egyik nagyobb terjedelmű írásában — megszokott írói megoldásaitól szokatlan és eltérő módon — gondos, már-már naturalisztikus környezetrajzot *(Happening)*. Ugyanakkor ez az elbeszélő hangnem nyújt lehetőséget számára ahhoz is, hogy fanyar humorát és iróniáját is becsempéssze az elbeszélésbe.

Semmiképpen nem szeretnénk az előzőekhez hasonló, merev szerkezeti kategóriák alapján elkülöníteni a kötetet záró öt elbeszélést *(Négy gólya, Főfal* stb.). Tematikailag azonban feltétlenül egy füzért alkotnak, s aminek alapján felfűzhetők, az éppen időrendjük: négy színművészeti főiskolást, négy elsőéves dramaturgot ábrázolnak. Az időpont: 1952 ősze, a helyszín: Budapest. Ezekben a novellákban — bizonyára nem csekély életrajzi indíttatással — nagyon lényeges emberi pillanatot fedez fel az író: a személyiség születésének a pillanatát. „Lehet, hogy a személyiség, az egyéniség is úgy születik meg, mint maga az ember, az idő egy pontosan meghatározható pillanatában?" — kérdezi, míg kötetcímadó novellájának hősét viszi a vonat, a gyorsvonat, amely „nem is a vaspályán rohan, hanem a távoli tanyák testén, a szénakazlak, az ólak, az állatok, az akácfák és a bent alvó, szegény, kifosz-